

УДК: 376:353:3.071 ("19"/91"19")

Шевченко С. М.

ORCID 0000-0002-0432-8893

*Кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу
історії та філософії освіти
Інституту педагогіки*

*Національної академії педагогічних наук України
(Київ, Україна) E-mail: shevchenko_s_n @ukr.net*

РОЗВИТОК НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ В 1991-2000 рр.

У статті проведений аналіз розвитку спеціальних навчально-виховних закладів для дітей із порушеннями слуху; показано їх статистику, розкрито характер діяльності досліджуваних спеціальних закладів в умовах незалежної України (1991-2000). Встановлено, що освіта для дітей з порушенням слуху на етапі становлення української держави почала мати належні засоби викладання і навчання рідної мови. Розкрито, що спільним для всіх закладів інтернатного типу була організація цілодобового перебування дітей в таких закладах під опікою педагогічних (при потребі й медичних) працівників з метою забезпечення всебічного й гармонійного розвитку вихованців, підготовки їх до дорослого життя.

Автор статті зазначає, що зміст і стан роботи початкової та середньої освіти спеціальних шкіл був спрямований на умови відродження, збереження культури та рідної мови дітей з порушеннями слуху; гарантуванні рівності здобуття знань, умінь і навичок; врахуванні інтересів дітей з особливими потребами у суспільному житті, що було одним із показників розвитку демократії, забезпечення прав людини.

Ключові слова: спеціальні навчальні заклади, спеціальні школи-інтернати для дітей з вадами розвитку, діти з порушеннями слуху, діти-інваліди, глухі і слабочуючі, незалежність України.

Постановка проблеми. На сучасному етапі громадського розвитку Українська держава гарантує рівні права для усіх національностей, що мешкають на її території. За роки незалежності в Україні створені правові основи державної національної політики, яка будується на принципах рівності соціальних, культурних прав і свобод усіх громадян. Становлення та розвиток незалежної Української держави є надійним захистом дітей із порушенням слуху. Діти з особливими потребами як складова народу України є повноправними суб'єктами політичного процесу.

Правовою основою формування державної політики прав нечуючих стали Декларація прав національностей України (1991), Закони України «Про освіту» (1991, 2017), «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991, 2004), «Про загальну середню освіту» (1999), «Про охорону дитинства» (2001), «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (2001), «Про освіту осіб, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (спеціальну освіту)» (2007), Конституція України (1996), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Укази Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту інвалідів та проведення в Україні у 2003 р. Року людей з інвалідністю» (2003), «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» (2005), «Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» (2007), постанова Кабінету Міністрів України послуги «Переклади дактильно- жестової мови на словесну і навпаки» (2009-2010) та ін.

© Шевченко С.М., 2020

DOI: 10.5281/zenodo.3731359

В організації навчального процесу спеціальних шкіл одним із пріоритетних напрямів було навчання мови дітей з порушеннями слуху. Ряд документів світового масштабу: резолюції Європейського парламенту (1988, 1998), Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про права національних мов в державах - членах Ради Європи» (2003), Конвенції ООН про права інвалідів (2008), які надали офіційний статус національній жестовій мові глухих, визнали жестову мову глухих частиною культурного багатства Європи, зокрема, частиною європейської лінгвістичної і культурної спадщини, в якості повноцінного і природного засобу спілкування для людей з порушеннями слуху [6, 21].

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: психологопедагогічна теорія корекційної спрямованості навчання, виховання та розвитку дітей з особливими потребами (О. Глоба, Т. Басілова, В. Засенко, М. Земцова, А. Колупаєва, С. Кульбіда, Н. Макарчук, І. Мартиненко, С. Мещерякова, І. Омельченко, Н. Пахомова, Т. Сак, В. Синьов, Є. Соботович, О. Таранченко, М. Шеремет та ін.). Результати ґрунтовних досліджень історико-педагогічних аспектів становлення та розвитку вітчизняної корекційної педагогіки і спеціальної психології широко висвітлюються в наукових працях українських вчених (В. Бондар, І. Єременко, Н. Засенко, В. Золотоверх, С. Кульбіда, Л. Одинченко, І. Соколянський, М. Супрун, О. Шевченко, М. Ярмаченко та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означений аспект навчального процесу дітей з порушеннями слуху був предметом розгляду таких українських учених: Н. Адамюк, Н. Іванюшевої, В. Засенка, Т. Єжової, С. Кульбіди, О. Таранченко, І. Чепчиної та ін. Питання теорії і історії організації спеціального навчання і виховання дітей, що недочувають і глухих, завжди були предметом багатьох досліджень (В. Бондаря, Н. Засенко, В. Засенка, І. Колісника, Є. Синьова, В. Шевченка, Л. Фомічової, М. Ярмаченка та ін.). Важливе місце в цьому контексті належить питанням навчання і виховання дітей з порушеннями слуху, оскільки особливості поступу вітчизняної сурдопедагогіки, цілісний, науково-обґрунтований підхід до аналізу особливостей становлення та формування її теорії і практики на різних етапах історії мають вагомe значення для вдосконалення та подальшої розбудови цієї галузі. Слід зазначити, що дослідження М. Богданова-Березовського, О. Дьячкова, І. Соколянського, М. Лаговського, М. Ярмаченка та ін. присвячені широкому колу питань навчання глухих у різні часи. Отже, вчені звертали велику увагу на організацію навчальної діяльності дітей з порушеннями слуху; досліджували різні проблемні питання навчального процесу дітей із порушеннями слуху які є надзвичайно актуальними і в нинішній час. «Необхідність реформування освітньо-виховної системи, в т.ч. і спеціальної, визначає актуальність цієї проблематики, її недостатню розробленість, відсутність сучасного глибокого і ґрунтовного вивчення даної тематики, що зумовлює важливість ґрунтового дослідження історико-педагогічного досвіду навчання і виховання дітей з порушеннями слуху в Україні та вказує на важливість конструктивно-критичного аналізу досвіду спеціального (корекційного) навчання дітей з порушеннями слуху» [14, 99].

Мета статті – аналіз розвитку спеціальних навчально-виховних закладів для дітей із порушеннями слуху, статистика та характер діяльності досліджуваних спеціальних закладів в 1991 по 2000 рр.

Виклад основного матеріалу. Огляд історіографічних джерел із проблем розвитку закладів інтернатного типу, аналіз нормативно-правових документів в галузі освіти дає можливість констатувати, що на певних етапах розвитку нашого суспільства виникали різні типи навчально-виховних закладів інтернатного типу. Виконавши свою соціальну функцію, вони замінювались іншими. На вимогу часу створювалися і розвивалися численні напрями суспільного виховання дітей в Україні: дитячі притулки, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати, школи-інтернати з поглибленим вивченням окремих предметів, гімназії-інтернати, ліцеї-інтернати, санаторні школи-інтернати, спеціальні школи-інтернати для дітей з порушеннями розвитку, школи соціальної реабілітації тощо [12, 15-16].

Основними державними навчальними закладами для дітей із порушенням слуху шкільного віку у цей період були:

- спеціальні загальноосвітні школи-інтернати,
- навчально-реабілітаційні центри
- та спеціальні (корекційні) класи у загальноосвітніх навчальних закладах [8, 9].

Серед них функціонувала розгалужена, диференційована система: навчально-виховних (корекційних) закладів, реабілітаційних і медико-педагогічних центрів, навчально-виховних комплексів. А також, до системи загальноосвітніх навчальних закладів для дітей-інвалідів відносилися: спеціальні школи з продовженим днем, спеціальні навчально-виховні комплекси, об'єднання. Спільним для всіх закладів була організація цілодобового перебування дітей в таких закладах під опікою педагогічних (при потребі й медичних) працівників з метою забезпечення всебічного й гармонійного розвитку вихованців, підготовки їх до дорослого життя.

Зазначимо, що діти, які за характером патологій не могли навчатися безпосередньо у школах, вони отримували освіту за індивідуальною формою.

На основі загального «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» встановлено, що «Спеціальна загальноосвітня школа-інтернат (школа) для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку є

державним загальноосвітнім навчально-виховним і корекційно-відновлювальним закладом освіти, який задовольняє потреби дітей з вадами у фізичному або розумовому розвитку у загальній освіті, соціальній допомозі і реабілітації» [10, 1].

У досліджуваній період система спеціальної освіти в Україні ґрунтувалася на вікових особливостях дітей та рівнях загальноосвітніх програм. Основними завданнями загальноосвітньої спеціальної школи (школи-інтернату) було забезпечення належних умов для проживання, навчання, виховання, медичної та соціальної реабілітації та надання медичної допомоги вихованцям з фізичними або розумовими вадами розвитку та психічними розладами. У 90-х рр. відповідно до потреб для дітей із особливими потребами було відкрито 32 дитячі будинки, 30 шкіл-інтернатів. Набули поширення малокомплектні дитячі будинки змішаного типу (15 – 30 дітей), які формувалися за різновіковим принципом та за місцем проживання родичів дітей і утримувалися за рахунок місцевих бюджетів [1, 218].

У період із 1991 – 2000 років значно скоротилася мережа спеціальних шкіл та їх наповнюваність. Так, станом на 1992 р. в Україні функціонувало 409 спеціальних шкіл із 78 тис. учнів, а в 1998 – 1999 н. р. їх кількість уже становила 308 закладів із 69 тис. учнів [8, 8]. Це підтверджується Державною службою статистики України денних загальноосвітніх навчальних закладів у 1991-2000 рр. [7, 414]:

Аналізуючи функціонування спеціальних закладів для дітей з особливими потребами цього періоду, можна констатувати що у період 1991-2000 рр. значно скоротилася мережа спеціальних шкіл та їх наповнюваність. Проте, досвід функціонування спеціальних закладів для дітей із порушеннями слуху цього періоду, можна відзначити як позитив збереження більшості цих освітніх осередків; відповідних умов для надання реабілітаційної допомоги. Адже дослідження більшості сурдопедагогів-науковців були скеровані на розв'язання проблеми поліпшення якості навчально-виховної роботи у спеціальних школах для глухих і слабочуючих дітей.

Відповідно до ратифікації багаточисельних міжнародних Конвенцій і Декларацій у галузі прав дитини (у т.ч. інвалідів); розробки Концепції спеціальної освіти осіб із особливостями психофізичного розвитку в найближчі роки та на перспективу (1996), цільової комплексної програми «Соціально-психологічна підтримка і реабілітація осіб з вадами фізичного і психічного розвитку» (1996) були спрямовані на створення державної системи допомоги дітям із вадами в розвитку та дітям-інвалідам, сприяння подальшому розвитку й удосконаленню питань організації соціально-педагогічної роботи з підлітками з особливими потребами. Спільна робота сурдопедагогів, викладачів та законів про шкільну освіту постійно скеровувалася на вивчення рівня готовності (освітньої і психологічної) випускників до продовження навчання, особливостей методів, прийомів і принципів навчання, організації самостійної роботи та розвитку пізнавальної діяльності учнів з порушеннями слуху. Завдання охоплення всіх дітей із особливими потребами, зокрема дітей з порушенням слуху, соціально-педагогічним впливом, надання психолого-медико-педагогічної допомоги були характерним для цього періоду. Крім того, забезпечення навчально-виховним процесом у спеціальному закладі освіти.

Власне до 2000 р. була створена розгалужена мережа інтернатних закладів, у яких утримувалися, навчалися, виховувалися, одержували комплекс корекційно-реабілітаційних, лікувально-оздоровчих заходів діти, які потребували соціального захисту (діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, хворі діти, чи діти з порушеннями фізичного або розумового розвитку, діти-інваліди, діти, які порушили закон) [11, 63]. До складу мережі у цей час входило 689 інтернатних закладів різних типів, у яких навчалося 154,5 тис. учнів, зокрема: 299 загальноосвітніх навчальних закладів-інтернатів (86,3 тис. учнів), у тому числі: 391 спеціальна школа-інтернат для дітей, котрі потребували корекції фізичного чи розумового розвитку (61,2 тис. учнів), з яких 59 – для дітей із порушеннями слуху (7,3 тис. учнів) та ін. [2, 1]. Отже, спеціальна школа покликана здійснювати соціальну реабілітацію учня, виховувати в нього розуміння загальнолюдських цінностей, громадянську позицію, готувати до активної трудової діяльності, забезпечувати правове виховання [3, 316]

Висновки. На підставі аналізу статистичних даних України, законодавчих документів України, історико-педагогічної джерел, історичної літератури можна зробити висновок, що спеціальні заклади для дітей з особливими потребами на початку 90-х років мали стабільний характер розвитку. Починаючи із середини 90-х років їх мережа почала скорочуватися. Проте освіта для дітей з порушенням слуху на етапі становлення української держави почала мати належні засоби викладання і навчання рідної мови.

References

1. Біденко Н. Розвиток загальної середньої освіти в Україні в період незалежності. Наукові записки. Серія: істор. науки. Вип. №12. С. 213-225.
Bidenko N. Rozvytok zahalnoi serednoi osvity v Ukraini v period nezalezhnosti. Naukovi zapysky. Seria: istor. nauky. Vyp. №12. S. 213-225.

2. Бондар В., Золотоверх В. Інтерпретація еволюції спеціальної освіти: зародження, становлення, розвиток (до десятиріччя Інституту спеціальної педагогіки АПН України). Режим доступу : lib.npu.edu.ua/full_txt/D0560401002.rtf
Bondar V., Zolotoverkh V. Interpretatsiia evoliutsii spetsialnoi osvity: zarozhzhennia, stanovlennia, rozvytok (do desiatyrichchia Instytutu spetsialnoi pedahohiky APN Ukrainy). Rezhym dostupu : lib.npu.edu.ua/full_txt/D0560401002.rtf
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
Honcharenko S. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk / Semen Honcharenko. – Kyiv: Lybid, 1997. – 376 s.
4. Досвід втілення положень про освіту для дітей з особливими потребами в країнах Центральної Європи: [результати до досліджень Івannya Чані]. К. : Міжнародний фонд «Відродження», 2006. 43 с.
Dosvid vtilennia polozhen pro osvitu dlia ditei z osoblyvymy potrebamy v krainakh Tsentralnoi Yevropy: [rezultaty do doslidzhen Ivanny Chani]. K. : Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia», 2006. 43 s.
5. Закон України «Про загальну середню освіту» / м. Київ, 13 травня 1999 р. - №651- XIV Режим доступу : // <http://www.mon.gov.ua/laws/education/average/4>.
Zakon Ukrainy «Pro zahalnu seredniu rosvitu» / m. Kyiv, 13 travniach 1999 r. - №651- XIV Rezhym dostupu : // <http://www.mon.gov.ua/laws/education/average/4>.
6. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні». – Ст. 23. – Відомості Верховної Ради, 2004. – № 21. – 252 с.
Zakon Ukrainy «Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti invalidiv v Ukraini». – St. 23. – Vidomosti Verkhovnoi Rady, 2004. – № 21. – 252 s.
7. Освіта. Державна служба статистики України за 2013 р. / За редакцією Осауленко О.Г. Київ, 2014. 533 с.
Osvita. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy za 2013 r. / Za redaktsiieiu Osaulenko O.H. Kyiv, 2014. 533 s.
8. Колупасва А.А. Таранченко О.М. Освіта дітей з особливими потребами за часів незалежності України: етапність у стратегічному вимірі / Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання. Київ, 2016. № 3. С. 7-18.
Kolupaieva A.A. Taranchenko O.M. Osvita ditei z osoblyvymy potrebamy za chasiv nezalezhnosti Ukrainy: etapnist u stratehichnomu vymiri / Defektolohiia. Osoblyva dytyna: navchannia ta vykhovannia. Kyiv, 2016. № 3. S. 7-18.
9. Національна доктрина розвитку освіти / Затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. №347/2002 Режим доступу : // <http://www.mon.gov.ua/>
Natsionalna doktryna rozvytku osvity / Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 17 kvitnia 2002 r. №347/2002 Rezhym dostupu : // <http://www.mon.gov.ua/>
10. Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.93 р. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 1 верес. 1993 р. за № 120. Погоджено Заступник міністра охорони здоров'я України В.М. Пономаренко 13.05.93 р. Режим доступу : [08file:///F:/%D1%81%D0%BC19/%D0%9F%D1%80%D0%BE%20%D0%B7%D0%B7%202\).html](http://08file:///F:/%D1%81%D0%BC19/%D0%9F%D1%80%D0%BE%20%D0%B7%D0%B7%202).html)
Pro zatverdzhennia «Polozhennia pro spetsialnu zahalnoosvitniu shkolu-internat (shkolu, klas) Ukrainy dlia ditei z vadamy fizychnoho abo rozumovoho rozvytku» № 136 vid 13.05.93 r. Zareiestrovano v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 1 veres. 1993 r. za № 120. Pohodzheno Zastupnyk ministra okhorony zdorovia Ukrainy V.M. Ponomarenko 13.05.93 r. Rezhym dostupu : [08file:///F:/%D1%81%D0%BC19/%D0%9F%D1%80%D0%BE%20%D0%B7%D0%B7%202\).html](http://08file:///F:/%D1%81%D0%BC19/%D0%9F%D1%80%D0%BE%20%D0%B7%D0%B7%202).html)
11. Статистичний щорічник України за 2002 рік. Державний комітет статистики України, К., 2003. 790 с.
Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2002 rik. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy, K., 2003. 790 s.
12. Таранченко О.М. Система спеціального навчання дітей зі зниженим слухом в Україні (історичний аспект): Монографія. К.: «Літо», 2007. 212 с.
Taranchenko O.M. Systema spetsialnoho navchannia ditei zi znyzhenym slukhom v Ukraini (istorychnyi aspekt): Monohrafiia. K.: «Lito», 2007. 212 s.

13. Шевченко В.М. Розвиток спеціальної освіти для дітей з порушенням слуху в Україні (XIX – початок XX століття). Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: збірник наукових праць, Випуск №33. С. 96-100.
Shevchenko V.M. Rozvytok spetsialnoi osvity dlia ditei z porushenniam slukhu v Ukraini (KhIKh – pochatok KhKh stolittia). Naukovyi chasopys NPU imeni M.P.Drahomanova. Seriiia 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykhohohiia: zbirnyk naukovykh prats, Vypusk №33. S. 96-100.

Shevchenko S.

ORCID 0000-0002-0432-8893

*Ph. D. in Pedagogical Sciences, Senior Researcher Fellow,
Senior Researcher Fellow of the Department of history and philosophy of education
Institute of Pedagogy National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
(Kiev, Ukraine)E-mail: shevchenko_s_n@ukr.net*

DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS FOR CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENTS IN 1991-2000

The article analyzes the development of special educational institutions for children with hearing impairments. Shows the statistics of special educational institutions for children with hearing impairments. The nature of the activities of the studied special institutions in the conditions of independent Ukraine (1991-2000). It has been established that education for children with hearing impairment at the stage of formation of the Ukrainian state began to have adequate means of teaching and teaching their native language.

It is revealed that it was common for all residential institutions to organize round-the-clock stay of children in such institutions under the care of pedagogical (if necessary, medical) workers in order to ensure the comprehensive and harmonious development of pupils, preparing them for adulthood.

The author notes that the content and status of primary and secondary education of special schools was aimed at reviving, preserving the culture and native language of children with hearing impairments. In the years of independence, laws and regulations were approved that guaranteed equality in the acquisition of knowledge and skills, took into account the interests of children with special needs in public life, which was one of the indicators of the development of democracy and ensuring human rights. It was proved that, at the request of time, numerous areas of public education of children in Ukraine were created and developed: orphanages, orphanages, general education boarding schools, boarding schools with in-depth study of certain subjects, boarding schools, boarding schools, sanatorium boarding schools, special boarding schools for children with developmental disabilities, social rehabilitation schools. It should be noted that the organization of children's round-the-clock stay in such institutions under the care of pedagogical (if necessary and medical) workers was common for all residential institutions in order to ensure the comprehensive and harmonious development of pupils and their preparation for adulthood.

Key words: special educational institutions, special boarding schools for children with developmental disabilities, children with hearing impairment, disabled children, deaf and hard of hearing, independence of Ukraine.

Стаття надійшла до редакції: 01.10.2019 р.